Сабіна ІВАНЧУК,

orcid.org/0000-0002-9655-0634

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри дошкільної освіти

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

(Слов'янськ, Донецька область, Україна) *ivanchuk.sabina@gmail.com*

ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНО ДОЦІЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В НАУКОВОМУ ОСМИСЛЕННІ

На сучасному етапі розвитку суспільства, трансформації суспільної свідомості спостерігається перехід від «споживацького» ставлення до довкілля в бік активно діючої екогуманістичної позиції, природодоцільної діяльності. У політичних, суспільних і наукових колах активно обговорюються проблеми нової ролі та статусу освіти, зокрема вищої, кардинальної зміни її курсу в напрямі стратегії і тактики екологізації, спрямованої на змінення свідомості, поведінки, практичної діяльності і способу життя кожної людини. Екоцентрична парадигма як певна теоретико-методологічна модель дозволяє наповнити освітній процес сукупністю ідей, поглядів, мотивацій, що висвітлюють екологічну сторону буття, а саме практику оптимальних стосунків у діаді «природа – людина».

У статті подано результати аналізу підходів учених щодо обґрунтування сутності поняття екологічно доцільної поведінки, його наукового статусу. Обґрунтовано актуальність виховання екологічної особистості, провідним структурним новоутворенням якої є сформована екологічно доцільна поведінка. Схарактеризовано сутність таких базових понять еколого-педагогічної теорії, як екологічна поведінка, екологічно доцільна поведінка, екологічно мотивована поведінка. Відзначено конкретні аспекти тлумачення цих понять, запропоновані вченими, результати їх дефінітивного аналізу. Наведено узагальнене тлумачення сутності екологічно доцільної поведінки, виокремлено її складники, доведено очевидність її категоріального статусу. Наголошено, що категорію екологічного вчинку як провідної складової частини екологічної поведінки варто розглядати базовою як у розробленні теоретичних засад екологічної освіти та виховання, так і відповідних освітніх технологій.

Проблематика даної статті має своєчасний та актуальний характер, що підтверджується діяльністю міжнародних організацій, які сприяють екологізації освіти, і документами нормативно-правового забезпечення екологічної освіти України.

Ключові слова: сталий розвиток, поведінка, екологічна поведінка, доцільно екологічна поведінка, екологічно мотивована поведінка, екологічний вчинок.

Sabina IVANCHUK,

orcid.org/0000-0002-9655-0634

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Preschool Education

Donbas State Pedagogical University

(Slavyansk, Donetsk region, Ukraine) *ivanchuk.sabina@gmail.com*

THE CONCEPT OF ECOLOGICALLY APPROPRIATE BEHAVIOR IN SCIENTIFIC UNDERSTANDING

At the present stage of development of society, the transformation of social consciousness, there is a transition from the “consumer” attitude to the environment towards an active eco-humanistic position, the nature of appropriate activities. Ecocentric paradigm as a certain theoretical and methodological model allows to fill the educational process with a set of ideas, views, motivations that illuminate the ecological side of life, namely the practice of optimal relations in the dyad “nature – man”.

The article presents the results of the analysis of scientists’ approaches to substantiate the essence of the concept of environmentally sound behavior, its scientific status. The urgency of education of ecological personality is substantiated, the leading structural new formation of which is the formed ecologically expedient behavior. The essence of such basic concepts of ecological and pedagogical theory as ecological behavior, ecologically expedient behavior, ecologically motivated behavior is characterized. Specific aspects of interpretation of these concepts offered by scientists, results of their definitive analysis are noted. The generalized interpretation of the essence of ecologically expedient behavior is given, its components are singled out, the obviousness of its categorical status is proved. It is emphasized that the category of environmental action as a leading component of environmental behavior should be

considered as a basis for the development of theoretical foundations of environmental education and upbringing, and relevant educational technologies.

The issues of this article are timely and relevant, as evidenced by the activities of international organizations that promote the greening of education, and documents of regulatory and legal support of environmental education in Ukraine.

Key words: sustainable development, behavior, ecological behavior, expedient ecological behavior, ecologically motivated behavior, ecological act.

Постановка проблеми. Екологічна ситуація, що в ній опинилося людство, спонукає до переосмислення сутнісних смислів буття у світі, цінностей та паритетів суспільного розвитку. Нова ідеологія виживання людства полягає в його єдності з довкіллям на засадах рівноправ'я та гармонізації соціально-економічного та екологічного розвитку цивілізації. Такі радикальні зміни стимулюють переміщення пріоритету в подоланні глобальної кризи з техніко-економічної сфери у сферу культури та освіти.

У межах ідеї екоєволюції (взаємозумовлені зміни та взаємодія життя природи та людства, їх сталий розвиток (В. Горшков, Р. Карпінська, М. Моїсєєв, О. Огурцов, А. Печчеї, С. Степін, А. Урсул) набуває іншого трактування концепція екологічного виховання дітей та молоді. В його епіцентрі – виховання екологічної особистості, провідним структурним новоутворенням якої є сформована екологічно доцільна поведінка.

Аналіз досліджень. Проблемі обґрунтування сутності поняття екологічно доцільної поведінки присвячена певна кількість наукових досліджень, як у форматі загального базового визначення, його психологічної та педагогічної природи (екологічна поведінка, природодоцільна поведінка, екологічно доцільна поведінка, екологічно мотивована поведінка), так і відносно його приналежності конкретному віковому етапові (Г. Беленька, О. Білан, М. Гаврилюк, М. Гончарова-Горянська, Н. Горобаха, А. Колишкіна, О. Колонькова, О. Крюкова, В. Куценко, Н. Миськова, З. Плохій, О. Пруцакова, Г. Пустовіт, Н. Пустовіт, І. Трубник, О. Шевчук).

Мета статті полягає в презентації результатів аналізу підходів учених щодо обґрунтування сутності поняття екологічно доцільної поведінки, його наукового статусу.

Виклад основного матеріалу. Необхідність формування екологічно доцільної поведінки як провідного напрямку виховання екологічної особистості визначено завданнями Національної доктрини розвитку освіти у ХХІ столітті, Концепції екологічної освіти України.

Серед провідних напрямів екологічної освіти, що має стати інтегративним наскрізним концептом усієї безперервної системи освіти, вичленовується завдання оволодіння нормами екологічно

грамотної поведінки (Концепція екологічної освіти в Україні). Термін «екологічно доцільна поведінка» вживається в концепції відповідно до загальної середньої екологічної освіти першого ступеню. Від номінального цей термін набуває значення наукової категорії в подальших наукових розвідках.

Екологічна поведінка як феномен осмислюється в сучасному науковому дискурсі на міждисциплінарному рівні: загальнофілософському, культурологічному, соціологічному, антропологічному, психологічному, педагогічному.

У науково-педагогічній літературі поняття «екологічно доцільна поведінка» досить активно досліджується в останнє десятиліття, наводяться поліструктурні та поліфункціональні визначення, тобто семантичний простір є вельми широким. Загалом учені посиляються на сутність таких базових та родових понять, як «поведінка», «доцільна поведінка» та «екологічна поведінка», і виводять із них певні тлумачення.

Досліджуване поняття розглядається в контексті осмислення взаємозв'язків між суміжними поняттями: екологічна (екоцентрична) свідомість, екологічні знання, екологічне мислення, екологічний світогляд, екологічні мотиви, екологічна діяльність, екологічні дії, а також у контексті врахування очікуваних результатів екологічної освіти та виховання: екологічна грамотність, екологічна вихованість, екологічна компетентність.

У науковій літературі простежується акцентування на кореляційний зв'язок між такими поняттями, як (екологічна) екоцентрична свідомість та екологічна поведінка. Наприклад, наголошено, що екоцентричній свідомості притаманна орієнтованість на екологічно доцільну поведінку, відсутність протиставлення людини і природи, сприйняття природи як повноцінного партнера по взаємодії, баланс утилітарної і гуманістичної взаємодії з природою (С. Дерябо, В. Ясвін).

Довідкові джерела подають узгоджену опрацьовану загальнонаукову інформацію щодо сутнісних характеристик екологічної свідомості та екологічної поведінки. Так, поняття «екологічна свідомість» як поліструктурне та багатовекторне утворення розкривається через низку споріднених ознак: власне визначення – об'єкт – предмет – зміст – компоненти. У загальновизнаному варіанті

екологічна свідомість визначається як динамічна, гнучка форма сформованої суспільної свідомості, що включає сукупність ідей, теорій, поглядів, мотивів, ідеалів, норм і стандартів сприймання екосфери, які висвітлюють екологічне буття, а саме – реальну мінливу практику взаємостосунків між соціо- та біосферами, принципи та норми поведінки, що їх спрямовують на переорієнтацію життя в бік сталого розвитку. Тож об'єктами виступають екологічна ситуація, екологічні стосунки та екологічна діяльність; відповідно, предметом є взаємостосунки в системі «природа-людина-суспільство-природа», взаємостосунки між людьми та їх ставлення до природи.

Зміст екологічної свідомості осмислюється через такі родові поняття, як «екологічні стосунки» та «екологічна діяльність», та зумовлюється накопиченим емпіричним базисом (знання, уявлення, традиції, погляди), ціннісним ставленням до природи та системою регулятивних принципів морального характеру. Наразі цілком поділяємо думку науковців щодо ключової складової частини змісту екологічної свідомості – аксіологічної, бо існування життя у планетарному масштабі залежить від дотримання динамічного балансу між природними системами та людським суспільством, поціновування біосфери загалом.

Відповідно, структуру екологічної свідомості становлять три самодостатніх і водночас пов'язаних компоненти: раціональний, почуттєво-емоційний, поведінково-вольовий, які уособлюють екологічні знання, оцінку екологічної ситуації та екологічну поведінку. Рівень достатніх ґрунтовних екологічних знань, пріоритет тих чи інших ціннісних орієнтацій людини визначають не тільки її світоглядні позиції, а й слугують спонукальним поштовхом в їх практичній реалізації, в демонструванні власного способу екологічної поведінки.

У процесі наукового дослідження проблем екологічної освіти та виховання дотично різних рівнів освіти вчені намагалися ввести в науковий обіг та обґрунтувати поняття природоохоронної поведінки, природовідповідної поведінки, природодоцільної поведінки, екологічної поведінки, екологічно мотивованої поведінки, екологічно доцільної поведінки. Простежено ланцюжок формування цих екологічних понять у логічній послідовності та підпорядкованості. З метою чіткого окреслення значення таких термінів, як «екологічно доцільна поведінка» та «екологічно мотивована поведінка», спершу вивчалось поняття «екологічна поведінка» і потім, відповідно, всі її споріднені терміни.

Розглянемо спроби вчених дефініціювати поняття, які є актуальними в контексті завдань нашого дослідження.

Як вважає Н. Пустовіт, екологічною поведінкою є система вчинків і дій стосовно довкілля, яка віддзеркалює рівень екологічної культури особистості. Виходячи з того, що доцільним є результат, якого можна досягти, витрачаючи мінімум ресурсів і задовольняючи при цьому життєво необхідні потреби, екологічно доцільним є збалансований розвиток суспільства, який передбачає використання природних ресурсів з урахуванням можливостей природи до самовідновлення й обмеження з цією метою надмірних потреб і споживання. Тож всі складники, інтегруючись, утворюють базове поняття «екологічно доцільна поведінка» (Пустовіт, 2010: 1–3). На погляд О. Колонькової, екологічна поведінка виявляє себе в діях та вчинках особистості, що безпосередньо або опосередковано впливають на збереження та відтворення природи (Колонькова, 2011).

О. Пруцакова розглядає екологічну поведінку як систему соціально зумовлених, свідомо керованих учинків і дій у довкіллі й стосовно довкілля, яка віддзеркалює рівень екологічної культури й екологічної компетентності особистості. Зазвичай екологічна поведінка виявляється як у сфері безпосередньої взаємодії з природою та її об'єктами, так і через опосередковане споживання природних ресурсів під час щоденної побутової діяльності. Її кінцевий результат має бути спрямований на оптимальне співіснування соціосфери та біосфери (Пруцакова, 2012).

Серед сучасних дисертаційних досліджень, в яких безпосередньо вивчався феномен екологічної поведінки як поняття екологічного тезаурусу, виокремимо дослідження О. Шевчук (Шевчук, 2018). З огляду на науковознавчі принципи та вимоги екологічну поведінку дослідниця розглядає на підставі системного, синергетичного, гуманістичного, культурологічного підходів, посиляючись на результати психолого-педагогічних доробок, що мають місце в науковому дискурсі. Відштовхуючись від базового поняття «поведінка» (у науці воно відпрацьовано достатньо), екологічну поведінку О. Шевчук аналізує в контексті розгляду впливу на неї суспільних, соціальних, етико-моральних чинників, внутрішніх особистісних надбань; структурних елементів поведінки (мотив, дія, вчинок); вікових особливостей поведінки.

Отже, з огляду на предмет нашого дослідження аналіз визначень, що мають місце в наукових джерелах, дозволяє дійти висновку, що екологічна

поведінка визначається як сукупність станів, учинків, конкретних дій, умінь та навичок, що безпосередньо або опосередковано спрямовані на збереження та відтворення екосфери, оптимальну та безпечну взаємодію з нею, а також як ставлення людини до вчинків, що зумовлюються впливом цілей та мотивів особистості. У сучасних умовах перетворення екологічної поведінки у повсякденну практику життєдіяльності людей є ключовим важелем на шляху реалізації концепції сталого розвитку.

Кризовий стан довкілля, суспільні виклики, ідеї сталого розвитку, взаємозумовленість цілей та мотивів будь-якої діяльності, дослідження їх можливих зв'язків у структурі екологічної поведінки особистості спонукали вчених звернутися до такого спорідненого поняття, як «екологічно доцільна поведінка» і ввести його в науковий обіг. У 90-ті роки ХХ століття означене поняття поступово входить до екологічного тезаурусу і проходить шлях від простої констатації та опису до ґрунтового вивчення його категоріального статусу.

С. Дерябо та В. Ясвін, досліджуючи сутність екологічної культури як цілісної системи, вказують, що вона містить низку взаємозумовлених елементів: систему екологічних знань – природничо-наукових, ціннісно-нормативних, практичних, які отримуються в процесі екологічної освіти; екологічний світогляд, що виробляється в процесі екологічного утворення; культуру почуттів, що визначає ставлення до природи як до живого організму. Учені доходять висновку, що результатом взаємодії цих елементів і є формування екологічно доцільної поведінки, яка повинна привести екологічні знання, світогляд, культуру почуттів у повсякденну норму (Дерябо, Ясвін, 1996: 219).

У перших науково-методичних розвідках досліджуване поняття визначають як знання законів природи; непротиставлення людини і природи; сприйняття природних об'єктів як повноцінних суб'єктів і партнерів взаємодії з людиною; збалансування непрагматичної і прагматичної мотивації у взаємодії з природою (Білан, 1996).

Феномен екологічно доцільної поведінки розглядається в низці дисертаційних досліджень (О. Колишкіна, О. Крюкова, О. Шевчук). Обґрунтування наукового статусу цього поняття подано в дисертаційному дослідженні О. Крюкової, в якому з'ясовується сучасний стан досліджуваної проблеми в теорії та шкільній практиці; визначається сутність поняття «екологічно доцільна поведінка», подано критерії та показники сформованості відповідної характеристики молодших

школярів; обґрунтовуються принципи, етапи формування екологічно доцільної поведінки молодших школярів і відповідна технологія. Екологічно доцільну поведінку О. Крюкова розглядає як дії і вчинки в довкіллі, що безпосередньо пов'язані із задоволенням життєвих потреб людини у взаємодії з довкіллям, без порушення екологічної рівноваги та гармонійного розвитку особистості і природи як рівнозначних цінностей (Крюкова, 2005).

В. Куценко акцентує увагу на тому, що екологічно доцільна поведінка молоді є системою свідомо керованих дій і вчинків у сфері взаємодії з довкіллям, метою якої є узгодження потреб особистості з вимогами збалансованого розвитку суспільства. Поведінка особистості значною мірою залежить від виховання, яке у свою чергу є великою рушійною силою вдосконалення та розвитку особистості. Таким чином, у молоді розвивається «екологічна совість», що змушує формулювати для себе моральні зобов'язання, здійснювати оцінку вчинків щодо об'єктів природи (Куценко, 2009: 3).

Дещо інший аспект екологічної доцільної поведінки (у більш вузькому варіанті) підкреслений Г. Беленькою, яка зауважує, що природодоцільна поведінка – це емоційне позитивне й виважене ставлення до рослин і тварин, готовність включитися в практичну діяльність, дотримання правил природокористування (Беленька, 2012: 14).

А. Колишкіна стверджує, що екологічно доцільна поведінка – це складна, соціально необхідна моральна якість особистості, основними структурними компонентами якої є знання, мотиви та діяльність. (Колишкіна, 2014). Або в іншій інтерпретації це поняття диференціюється як система свідомих дій та вчинків, зумовлених певною метою, в яких виявляються моральні переконання особистості.

У колективній праці дослідники Н. Пустовіт, О. Колонькова, О. Пруцакова уточнюють, що природовідповідна поведінка – це система традиційних для певного суспільства дій і вчинків у сфері безпосередньої і опосередкованої взаємодії з довкіллям, що має на меті задоволення власних потреб, мотивується переважно економічними і практичними мотивами і демонструє переважуючі стереотипи ресурсоспоживання. Водночас екологічно доцільна поведінка передбачає активні дії та вчинки, метою яких є збереження довкілля. Метою дій і вчинків є збереження різних форм життя (біологічного різноманіття), зменшення витрат природних ресурсів у повсякденному споживанні, екологічно безпечний спосіб життя (наприклад, захист здоров'я від негативних впли-

вів електроприладів), сприяння покращенню навколишнього середовища через регулювання споживання товарів, послуг (надання переваг громадському електротранспорту або іншим екологічно безпечним його видам тощо) (Школа екологічного вчинку, 2014).

У дослідженні І. Трубник розкрито сутність ще одного дотичного поняття – «екологічно мотивована поведінка» та охарактеризовано її як систему дій і вчинків людини, зумовлену усвідомленням моральних норм поведінки в природному довкіллі, ціннісним ставленням до природи; пізнавальними, естетичними потребами, пов'язаними з природним оточенням; самоконтролем та самооцінкою. Близьким за значенням є поняття «екологічно доцільна поведінка». Перші наявні характеристики цих двох понять, які не є синонімами, є відповідями на питання: в першому випадку «чому я так вчиняю?», у другому – «для чого?». Якщо говорити про їх упорядкування або співвідношення, то, на наш погляд, ці поняття варто розглядати не як супідрядні, а як сполучені, бо, наповнюючись кожне своїм смислом, вони мають і певний змістовий спільний простір. Зміст другого поняття перекриває і вбирає до себе можливі варіації смислового змісту близьких за значенням термінів, у тому числі й поняття екологічно мотивованої поведінки. Будь-яка усвідомлена доцільна діяльність певним чином мотивується, і мета в єдності з мотивом вирішальним чином впливає на очікуваний результат. Мету з мотивом поєднують складні внутрішні стосунки, що виявляють себе в кожній конкретній ситуації та в певних обставинах по-різному (Трубник, 2009).

Аналіз психолого-педагогічних досліджень уможливив узагальнення позицій учених щодо трактування поняття «екологічно доцільна поведінка». Отже, загальними науковими зусиллями до сутнісних необхідних і взаємозумовлених характеристик екологічно доцільної поведінки як однієї з категорій екологічного тезаурусу внесено такі:

- інформаційний (когнітивний) складник: знання та уявлення про життєдіяльність і причинно-наслідкові зв'язки в системі «біосфера – соціосфера» і необхідність їх урахування; норми та правила суспільного буття в умовах сталого розвитку, збереження і відтворення довкілля;
- емоційно-ціннісний – сформовані потреби гуманної та оптимальної взаємодії з природою, олюднені цілі, ідеали та мотиви екологічної діяльності, внутрішній локус контролю;
- учинково-діяльнісний (практичний) – свідомі дії та вчинки, уміння і навички практичної

екологічної діяльності в різних сферах людського життя.

У визначенні змісту поняття проглядаються найактуальніші гуманістичні та особистісно-зорієнтовані аспекти, викривається його мотиваційно-ціннісна, процесуально-діяльнісна та рефлексивна сторона, двосторонній зв'язок між процесом і результатом, і загалом вони увиразнюють індивідуальне обличчя кожної людини, її соціокультурну своєрідність.

На наш погляд, екологічно доцільну поведінку особистості можна трактувати як інтегроване багатовекторне утворення, оптимальне функціонування якого відбувається в цілісному контексті взаємозв'язків «мета – ставлення – мотив – поведінка». Враховуючи кризові умови сучасного буття людини, авторське розуміння цього феномену спонукає підкреслити значущість саме вчинкової природи поведінки особистості, до того ж мотивованої перш за все етико-моральними принципами (бо саме вчинок демонструє рівень самосвідомості та духовно-моральної вихованості людини), а тому актуального значення набуває спрямування зусиль науковців і практиків на пошуки оптимальних технологій її виховання.

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, наголосимо, що згідно з філософським трактуванням поняття «категорія» воно має відбивати загальні фундаментальні дефініції, сутність яких становлять закономірні зв'язки та відношення між реальними явищами та процесом їх пізнання, які відтворюють результат у всезагальній і концентрованій формі. Виявлення основних елементів категоріального апарату, зокрема обґрунтування сутності досліджуваної дефініції, дозволяє розкрити логіку її розвитку та закономірності трансформації, процес накопичення тезаурусу понять та їх наукового осмислення. Наведені результати наукового пошуку, попри існування декількох позицій, об'єктивно свідчать про усталеність категорії «екологічно доцільна поведінка», дозволяють бачити, розуміти, тлумачити у всій різноманітності та всебічності, що випливають з її стану, змісту, сформованості, рівня, достовірності, класу, роду, виду тощо.

Висновки. Узагальнення результатів наукових досліджень довело, що в екологічному термінологічному полі відбувався цілеспрямований та активний рух від фрагментарного, описового характеру визначення сутності базових понять до глибинного вивчення їх як наукових феноменів, зокрема поняття «екологічно доцільна поведінка», яке поступово набувало статусу наукової категорії. У його структурі виокремлено такі сут-

нісні складники, як інформаційний, емоційно-ціннісний, учинково-діяльнісний. Подальший напрям нашого дослідження має бути пов'язаним з уточненням змісту категоріального статусу поняття «екологічно доцільна поведінка дітей дошкільного віку».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беленька Г. В. Особистість педагога у вимірі запитів XXI століття. *Дошкільне виховання*. 2019. № 4. С. 3–5.
2. Білан О. І. Екологічне виховання дітей дошкільного віку. Львів, 1996. 71 с.
3. Дерябо С. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 480 с.
4. Колишкіна А. Формування екологічно доцільної поведінки учнів початкових класів у взаємодії школи і сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 Київ, 2014. 20 с.
5. Колонькова О. Культура екологічної поведінки школярів: сутнісна характеристика. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2011. Т. VII: Екологічна психологія. Вип. 27. С. 129–136.
6. Концепція екологічної освіти України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-1929001/sp:wide:ma15>
7. Крюкова О. В. Формування екологічно-доцільної поведінки молодших школярів : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.07 ; Ін-т пробл. виховання АПН України. Київ, 2005. 20 с.
8. Купченко В. І. Освіта: місце і роль у формуванні нового екологічного мислення в контексті вимог здорового життєвого середовища. *Екол. вісник*. 2009. № 03–04. С. 3.
9. Пруцакова О. Проблема формування культури екологічної поведінки школярів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. Київ, 2012. Т. 1. С. 251–259.
10. Пустовіт Н. Типи екологічної поведінки школярів. *Електронний журнал «Надихаємо на дії»*. 2010. № 6 (2). С. 1–3.
11. Трубник І. В. Підготовка майбутніх вихователів до формування екологічно мотивованої поведінки старших дошкільників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.00. Ялта, 2009. 20 с.
12. Шевчук О. Формування екологічної поведінки учнів початкової школи засобами української етнічної культури : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 ; Інститут проблем виховання НАПН України. Київ, 2018. 20 с.
13. Школа екологічного вчинку : методичні рекомендації. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 36 с

REFERENCES

1. Bjeljen'ka G. V. Osobystist' pedagoga u vymiri zapytyv XXI stolittja. [The teacher's personality in measuring the demands of the XXI century]/ *Doshkil'ne vyhovannja*. № 4. 2019. S. 3-5. [in Ukrainian]
2. Bilan O. I. Ekologichne vyhovannja ditej doshkil'nogo viku. [Ecological education of preschool children]. L'viv, 1996. 71 s
3. Derjabo S. Jekologicheskaja pedagogika i psihologija. [Environmental pedagogy and psychology]. Rostov-na-Donu: Feniks, 1996. – 480 s. [in Russian]
4. Kolyshkina A. Formuvannja ekologichno docil'noi' povedinky uchniv pochatkovyh klasiv u vzajemodii' shkoly i sim'i'. [Formation of environmentally sound behavior of primary school students in the interaction of school and family]: avtoref. dys... kand. ped. nauk: 13.00.07 Kyi'v, 2014. – 20 s. [in Ukrainian]
5. Kolon'kova O. Kul'tura ekologichnoi' povedinky shkoljariv: sutnisna harakterystyka. [Culture of ecological behavior of schoolchildren: essential characteristics]. Aktual'ni problemy psihologii': zb. Nauk. prac' Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraï'ny, T. VII Ekologichna psihologija (Vyp. 27), 2011, s. 129 – 136. [in Ukrainian]
6. Konceptija ekologichnoi' osvity Ukraï'ny [The concept of environmental education in Ukraine]. [Elektronnyj resurs]. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-1929001/sp:shide:ma15> [in Ukrainian]
7. Krjukova O.V. Formuvannja ekologichno-docil'noi' povedinky molodshyh shkoljariv. [Formation of ecologically expedient behavior of junior schoolchildren]: avtoref. dys. na zdobuttja nauk. stupenja kand. ped. nauk: 13.00.07 In-t probl. vyhovannja APN Ukraï'ny. K., 2005. 20 s. [in Ukrainian]
8. Kucenko V.I. Osvita: misce i rol' u formuvanni novogo ekologichnogo myslennja v konteksti vymog zdorovogo zhyttjeвого середовища. [Education: place and role in the formation of new ecological thinking in the context of the requirements of a healthy living environment]. Ekol. visnyk. – 03-04. 2009, s. 3. [in Ukrainian]
9. Prucakova O. Problema formuvannja kul'tury ekologichnoi' povedinky shkoljariv. [The problem of forming a culture of ecological behavior of schoolchildren.]. Teoretyko-metodychni problemy vyhovannja ditej ta uchniv'skoi' molodi. K., 2012, t. 1, s. 251-259. [in Ukrainian]
10. Pustovit N. Typy ekologichnoi' povedinky shkoljariv. [Types of ecological behavior of schoolchildren]. Elektronnyj zhurnal «Nadyhajemo na dii» (№ 6 (2)), 2010, s. 1-3. [in Ukrainian]
11. Trubnyk I. V. Pidgotovka majbutnih vyhovateliv do formuvannja ekologichno motyvovanoi' povedinky starshyh doshkil'nykiv. [Preparation of future educators for the formation of environmentally motivated behavior of older preschoolers]: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.00. Jalta, 2009. 20 s. [in Ukrainian]
12. Shevchuk O. Formuvannja ekologichnoi' povedinky uchniv pochatkovoï shkoly zasobamy ukrai'ns'koi' etnichnoi' kul'tury. [Formation of ecological behavior of primary school students by means of Ukrainian ethnic culture]: avtoref. dys. kand. ped. nauk: 13.00.07. Instytut problem vyhovannja NAPN Ukraï'ny. Kyi'v, 2018. 20 s. [in Ukrainian]
13. Shkola ekologichnogo vchynku. [School of environmental action]: [metodychni rekomendacii']. Kirovograd: Imeks-LTD, 2014. 36 s. [in Ukrainian]